

ANTONI PŁOSZCZYNIC

ASCEZA I CZŁOWIEK

STUDIUM ANTROPOLOGII FILOZOFICZNEJ

HENRYKA ELZENBERGA



ASCEZA I CZŁOWIEK

ANTONI PŁOSZCZYNIEC

ASCEZA I CZŁOWIEK

STUDIUM ANTROPOLOGII FILOZOFICZNEJ

HENRYKA ELZENBERGA

KRAKÓW 2021

© Copyright by Antoni Płoszczyńiec

Instytut Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji
Narodowej w Krakowie

🆔 <https://orcid.org/0000-0002-9111-9773>

✉ antoni.ploszczyniec@up.krakow.pl

Recenzenci

prof. Lesław Hostyński

prof. Agnieszka Nogal

Redakcja

Agnieszka Adamczyk-Karwowska

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8138-502-2 (druk)

ISBN 978-83-8138-503-9 (on-line, pdf)

<https://doi.org/10.12797/9788381385039>

Na okładce wykorzystano fotografię fragmentu popiersia Marka Aureliusza z muzeum
w Luwrze (domena publiczna)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Nauk Humanistycznych Uniwersytetu
Pedagogicznego im. KEN w Krakowie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Rodzicom

„Człowiek jest czymś, co pokonanem być powinno.”

Friedrich Nietzsche

„Człowiek, to potworna kabała, w jaką wdał się byt; co z niej wyniknie?”

Henryk Elzenberg

„Zatem mówiłem, trzeba przemawiać do tego, co w człowieku jest wieczne.

Ale co w człowieku jest wieczne? W tym tkwi cały dowcip.”

Henryk Elzenberg

Spis treści

Wprowadzenie	15
Rozdział 1	
Życie i filozofia wartości Elzenberga	25
1.1. Szkic biograficzno-osobowościowy	25
1.2. Zręby aksjologii Elzenberga	36
1.2.1. Charakter „systemu” filozofii wartości Elzenberga	36
1.2.2. Wartość w znaczeniu perfekcyjnym	40
1.2.3. Powinność w znaczeniu deontologicznym	45
Rozdział 2	
Pesymizm, autocentryzm, natura ludzka	49
2.1. Pesymizm i jego odmiany	49
2.1.1. Konstytutywny charakter i rola pesymizmu w filozofii Elzenberga	49
2.1.2. Odmiany pesymizmu w myśli Elzenberga	53
2.1.3.1. Pesymizm samotniczy	54
2.1.3.2. Pesymizm antropologiczny w zarysie	59
2.1.3.3. Pesymizm państwowy	60
2.1.3.4. Pesymizm społeczny	62
2.1.3.5. Pesymizm dziejowy	66
2.1.3.6. Pesymizm kosmologiczny	69
2.2. Natura ludzka i autocentryzm	70
2.2.1. Fundamentalny charakter pesymizmu antropologicznego	70
2.2.2. Dualizm, autocentryzm i duch	73
2.2.2.1. Dualizm antropologiczny i jego aspekty	73
2.2.2.2. Biologiczny charakter autocentryzmu	79
2.2.2.3. Autocentryzm, biocentryzm i pesymizm antropologiczny	80
2.2.2.4. Ego i egoizm	85
2.2.2.5. Altruizm	87
2.2.2.6. Biocentryzm a Elzenbergowska krytyka koncepcji utylitarystycznych	89
2.2.3. Duchowa strefa natury ludzkiej	97
2.2.3.1. Negatywne określenia ducha	98
2.2.3.2. Pozytywne określenia ducha	99
2.2.4. Różnice i jedność natury męskiej i żeńskiej	103
2.3. Granice pesymizmu Elzenberga	104

Rozdział 3

Rola i istota ascezy w filozofii Elzenberga oraz inspiracje Elzenbergowskiego ascetyzmu. . .	109
3.1. Pesymizm, perfekcjonizm, wyrzeczenie	109
3.1.1. Pesymizm antropologiczny i jego status a „opcja etyczna”.	109
3.1.2. Rola etyki perfekcjonistycznej w przewyciężaniu pesymizmu	111
3.1.2.1. Podstawowe znaczenia pojęcia perfekcjonizmu u Elzenberga	111
3.1.2.2. Doniosłość perfekcjonizmu w przewyciężaniu pesymizmu	113
3.1.3. Rola ascetyzmu w etyce perfekcjonistycznej.	115
3.2. Definicja wyrzeczenia, etyki wyrzeczenia i ascezy.	118
3.2.1. Pojęcie wyrzeczenia	118
3.2.2. Pojęcie etyki wyrzeczenia	120
3.2.2.1. Formalne pojęcie etyki wyrzeczenia.	120
3.2.2.2. Merytoryczne pojęcie etyki wyrzeczenia	121
3.2.3. Pojęcie ascezy.	121
3.3. Historyczne inspiracje Elzenbergowskiej etyki ascetycznej.	126
3.3.1. Stoicyzm.	126
3.3.2. Buddyzm	129
3.3.3. Hinduizm	131
3.3.4. Gandhi.	132
3.3.5. Chrześcijaństwo	134

Rozdział 4

Rekonstrukcja struktury ascezy według Elzenberga oraz antropologicznych warunków możliwości ascezy.	139
4.1. Część ogólna analityki struktury ascezy	139
4.1.1. Uwagi metodyczne.	139
4.1.2. Ogólna struktura ascezy – opis fenomenologiczny	141
4.2. Część szczegółowa analityki struktury ascezy	148
4.2.1. Uwagi wstępne	148
4.2.2. Aktowy charakter ascezy	149
4.2.3. Ciągłość ascezy	150
4.2.4. Podmiot ascezy.	150
4.2.5. Przedmiot ascezy	154
4.2.6. Cel ascezy	156
4.2.7. Adresat ascezy	157
4.2.8. Beneficjent ascezy	158
4.2.9. Preferencyjny charakter ascezy	160
4.2.10. Forma ascezy	161
4.2.11. Motyw ascezy	164
4.2.12. Racje ascezy	167
4.2.13. Wartość ascezy	172

4.3. Antropologiczne warunki możliwości ascezy według Elzenberga	174
4.3.1. Pojęcie antropologicznych warunków możliwości ascezy	174
4.3.2. Istnienie natury ludzkiej.	174
4.3.3. Podmiotowość człowieka	176
4.3.4. Indywidualizm ludzkie jako układ względnie izolowany.	177
4.3.5. Możliwość realizowania wartości przez człowieka	178
4.3.6. Możliwość poznawania wartości przez człowieka	178
4.3.7. Dualizm biologiczno-duchowy.	184
4.3.8. Wpływ natury ludzkiej na kierunek woli	185
4.3.9. Plastyczność natury ludzkiej	185
4.3.10. Plastyczność osobowości.	189
4.3.11. Wolność negatywna i wolna wola.	189
 Rozdział 5	
Kultura – jej istota, tworzenie i ascetyczny charakter	191
5.1. Istota i wartość kultury	191
5.1.1. Wolność i kultura.	191
5.1.2. Perfekcjonistyczne rozumienie kultury	195
5.1.2.1. Etapy kształtowania perfekcjonistycznego pojęcia kultury	195
5.1.2.2. Historyczne i pozahistoryczne elementy kultury	199
5.1.2.3. Wąskie i szerokie rozumienie zakresu kultury	201
5.2.2. Nieperfekcjonistyczne pojęcie kultury.	202
5.2.2.1. Utylitarne pojęcie kultury	202
5.2.2.2. Kultura jako „jarmark wartości”	203
5.2.3. Kultura jako wartość.	207
5.2.3.1. Imperatyw kultury i zagadnienie kulturalizmu w filozofii Elzenberga.	207
5.2.3.2. Sława i uznanie jako motywy realizowania wartości w kulturze	209
5.2. Tworzenie kultury.	211
5.2.1. Negatywny etap tworzenia kultury.	212
5.2.1.1. Propedeutyka wyjścia z autocentryzmu – gra, idealizm społeczny, heroizm, czysty ascetyzm	212
5.2.1.1.1. Gra	212
5.2.1.1.1.1. Gra poznawcza	213
5.2.1.1.1.2. Gra kontemplacji.	214
5.2.1.1.1.3. Gra czynu	216
5.2.1.1.2. Idealizm społeczny	217
5.2.1.1.3. Bohaterstwo	219
5.2.1.1.4. Czysty ascetyzm.	220
5.2.1.2. Asceza jako fundament kultury	221
5.2.1.2.1. Wymóg wartościowania, źródła błędów i koncepcja „sprawdzania” sądów wartościujących	221
5.2.1.2.2. Rola ascezy w konstytuowaniu samowiedzy kulturalnej	225

5.2.2. Pozytywny etap tworzenia kultury. Twórczość immanentna i transcendentna	227
5.2.2.1. Twórczość immanentna	229
5.2.2.1.1. Poznanie	229
5.2.2.1.2. Kontemplacja	230
5.2.2.1.3. Uczucia.	230
5.2.2.2. Twórczość transcendentna	234
5.2.2.2.1. Twórczość artystyczna	234
5.2.2.2.2. Twórczość etyczna	235
5.2.3. Antropologiczna doniosłość ascezy w tworzeniu kultury	238
Rozdział 6	
Kultura, <i>paideia</i> i człowieczeństwo.	241
6.1. Paideutyyczny charakter kultury	241
6.1.1. Ogólne znaczenie pojęcia <i>paidei</i>	241
6.1.2. Jaegerowskie rozumienie <i>paidei</i>	242
6.1.3. Kwestia stosowalności pojęcia <i>paidei</i> do charakterystyki koncepcji Elzenberga.	245
6.1.4. Paideutyczne elementy Elzenbergowskiej koncepcji kultury	246
6.1.5. Aksjocentryczny charakter Elzenbergowskiej koncepcji wychowania	249
6.2. Elzenbergowska koncepcja człowieczeństwa.	251
6.2.1. Rekonstrukcja Elzenbergowskiego pojęcia człowieczeństwa	251
6.2.1.1. Człowieczeństwo <i>sensu largo</i> i <i>stricto</i> . Godność ludzka a człowieczeństwo	251
6.2.1.2. Treść człowieczeństwa i jej związek z <i>paideiā</i>	254
6.2.1.3. <i>Homo ethicus</i> jako wzór człowieczeństwa.	258
6.2.2. Aksjologiczne aspekty człowieczeństwa	261
6.2.2.1. Człowieczeństwo a wartość, cecha wartościotwórcza i sens	261
6.2.2.2. Człowieczeństwo a godność	264
6.2.2.3. Człowieczeństwo i cnoty	266
6.2.2.3.1. Elzenbergowskie rozumienie cnoty.	266
6.2.2.3.2. Męstwo jako cnota główna.	267
6.2.2.3.3. Pozostałe wybrane cnoty.	268
6.2.3. Człowieczeństwo a bestialstwo	270
6.3. Nauka i religia, czyli zagrożenie i alternatywa dla kultury	272
6.3.1. Nauka i barbarzyństwo	272
6.3.1.1. Ustalenia pojęciowe	272
6.3.1.1.1. Elzenbergowskie rozumienie nauki	272
6.3.1.1.2. Pojęcie barbarzyństwa	274
6.3.1.2. Hegemonia nauki jako zagrożenie kultury	275
6.3.1.2.1. Potępienie myślenia wartościującego przez kult nauki	275
6.3.1.2.2. Poszczególne zagrożenia dla sztuki i moralności	279
6.3.2. Religia a kultura	281
6.3.2.1. Samotność i mistyka jako komponenty religii	281
6.3.2.2. Różnice między kulturą a religią.	286

Rozdział 7	
Zakończenie	289
7.1. Podsumowanie	289
7.2. Perspektywa dalszych badań	293
7.3. Człowiek jako istota namiętna i zahamowana. Miejsce Elzenberga w polskiej filozofii człowieka	296
Bibliografia	301
Streszczenie	313
Summary	315
Indeks osobowy	317

Wprowadzenie

„[...] jest źle i lepiej nie będzie”¹. Przytoczony fragment jest najdobitniejszym wyrazem pesymistycznej oceny rzeczywistości dokonanej przez Henryka Elzenberga. Te słowa w szczególności wyrażają Elzenbergowski obraz kondycji ludzkiej. Człowiek ma złą wolę i nie ma podstaw do przewidywań, aby w skali globalnej doszło do znaczącej poprawy. Jednakże pesymizm można przezwyciężyć. Człowiek jest z natury zły, ale może się doskonalić, a praktyka mająca zasadniczą rolę w samodoskonaleniu to asceza.

Przedmiotem pracy jest antropologia filozoficzna Elzenberga ze szczególnym uwzględnieniem jego koncepcji ascezy, ujętej jako niezbędna podstawa tworzenia kultury oraz czynnik nadający człowiekowi (specyficznie rozumiane przez autora *Kłopotu z istnieniem*) człowieczeństwo.

Niniejsza rozprawa zatytułowana jest *Asceza i człowiek*, ponieważ jest poświęcona konstytutywnym związkom zachodzącym między ascezą a cechami swoiście ludzkimi, stanowiącymi o byciu człowiekiem *par excellence*. Tytuł monografii nawiązuje do książki *Wartość i człowiek*, która porusza zagadnienia z zakresu aksjologii i antropologii filozoficznej. Tytuł wspomnianej publikacji podkreśla, że w ujęciu Elzenberga, refleksja nad naturą człowieka i jego kondycją oraz tematyka aksjologiczna są sobie bliskie.

Głównym celem pracy jest całościowa i systematyczna rekonstrukcja antropologii filozoficznej Elzenberga połączona z opisem roli ascezy w Elzenbergowskiej filozofii człowieka. Zadania pracy są wyłącznie egzegetyczne. Z uwagi na systematyczny charakter rekonstrukcji praca daje wgląd w całość koncepcji toruńskiego myśliciela. Opracowanie koncepcji ascezy zawartej w pismach autora *Kłopotu z istnieniem* jest zadaniem szczególnie ważnym, ponieważ asceza warunkuje istnienie i rozwój kultury, a kultura sprawia, że człowiek osiąga człowieczeństwo i przekracza czysto biologiczny wymiar istnienia. Koncepcja ascezy wymaga wyczerpującego omówienia, ponieważ Elzenbergowska antropologia filozoficzna może być gruntownie zrozumiana wtedy, gdy zostanie rozważona w kontekście jego refleksji nad ascezą i kulturą.

Drugim celem książki jest uprawomocnienie kilku tez i hipotez badawczych. Główna teza, której trafność i ważność w kontekście badań nad myślą autora *Prób kontaktu* chciano wykazać, brzmi: w filozofii Elzenberga praktyka ascetyczna odgrywa rolę kulturotwórczą, a sama kultura ma wymiar

¹ H. Elzenberg, *Kłopot z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu*, Kraków 1994, *Pisma* t. 2, s. 239 (I I 1936 r.). Kontekst przytoczonej wypowiedzi Elzenberga pierwotnie dotyczył historiozofii, niemniej wydaje się, że wspomniany cytat syntetycznie wyraża ogólny pesymizm autora *Prób kontaktu*.

paideutyczny, ponieważ dzięki niej człowiek doskonali się, zbliża się do uniwersalnego ideału oraz realizuje swoją istotę, przez co staje się człowiekiem *par excellence*. Toruński filozof nie nazwał swej koncepcji *explicite* „paideutyczną”, lecz przypisywał kulturze cechy, które wskazują, że istnieją wartości pozwalające w sposób uzasadniony określić jego koncepcję kultury mianem paideutycznej (w znaczeniu omawianym przez Wernera Jaegera). Asceza odgrywa kluczową rolę w Elzenbergowskiej filozofii człowieka, ponieważ poprzez ascezę człowiek staje się (w pełni) człowiekiem. Stąd niepodobna zajmować się antropologią filozoficzną autora *Kłopotu z istnieniem* w oderwaniu od jego filozofii kultury: rekonstrukcja pierwszego pociąga za sobą drugie i na odwrót.

Część pozostałych tez i hipotez badawczych, które w niniejszej rozprawie mają być uzasadnione i obronione, stanowi rozwinięcie, uzupełnienie lub uszczegółowienie tezy głównej, a pozostałe mają charakter poboczny, choć związany z poruszaną problematyką:

- a) nie tylko aksjologia Elzenberga wpływała na kształt jego antropologii filozoficznej, ale również zachodził stosunek odwrotny: filozofia człowieka autora *Kłopotu z istnieniem* zwrotnie warunkowała jego filozofię wartości. Obie dyscypliny w filozofii Elzenberga były wzajemnie sprzężone, a najistotniejszy udział we wzajemnym warunkowaniu się antropologii filozoficznej i aksjologii odgrywała koncepcja ascezy. Teza osłabia aksjocentryczny charakter refleksji Elzenberga: w centrum jego zainteresowań tkwiła problematyka aksjologiczna, lecz źródła rozwoju jego filozofii nie mają charakteru czysto aksjologicznego;
- b) kolejna z dodatkowych tez głosi, że autor *Kłopotu z istnieniem* był współczesnym kontynuatorem klasycznej tradycji paideutycznej. Elzenbergowska koncepcja ascezy, a w szczególności uważanie jej za podstawę kultury i autentycznego człowieczeństwa, wyraża antyczną „troskę o własną duszę” oraz starożytny, uniwersalny i wiecznotrwały ideał człowieczeństwa, który można realizować wyłącznie w kulturze i przez kulturę;
- c) celem pracy jest uprawomocnienie hipotezy, według której pesymizm Elzenberga stanowi właściwy kontekst dla ujęcia całokształtu antropologii filozoficznej toruńskiego myśliciela. Uzasadnienie opiera się w szczególności na ważności jego koncepcji ascezy, która odgrywa istotną rolę w przezwyciężaniu pesymizmu;
- d) zamierzono uzasadnić hipotezę, zgodnie z którą z założeń przyjmowanych w Elzenbergowskiej koncepcji kultury oraz filozofii wartości wynika, że kultura jest realizowana nie tylko w czynach oraz w aktach poznawczych i kontemplacyjnych, ale również w aktach uczuciowych. Uczucia są doniosłym elementem twórczości kulturalnej w nie mniejszym stopniu niż kontemplacja, poznanie i czyny;
- e) w rozprawie postawiona jest hipoteza, że ascetyzm stanowi trwały element Elzenbergowskiej refleksji, choć przybierał on różne formy. Dotyczy to zwłaszcza tzw. „przełomu mistycznego”, w którym konstytutywną rolę odgrywa odwrócenie się od „tego świata”, akt o charakterze poniekąd ascetycznym. Przejście od „religii kultury do »religii« w ogóle”²²

²² *Ibidem*, s. 473 (15 VI 1963 r.).

stanowi kontynuację wątków ascetycznych w filozofii Elzenberga, choć zmieniającą się pod wieloma względami.

W rozprawie wykorzystano metodę rekonstrukcyjną, metodę opisową, metody analizy pojęciowej, językowej i problemowej oraz metodę fenomenologiczną. Najważniejszą rolę odgrywa metoda rekonstrukcyjna, ponieważ celem pracy jest odtworzenie całości Elzenbergowskiej filozofii człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem jego koncepcji ascezy.

Przedstawiona w niniejszej rozprawie rekonstrukcja antropologii filozoficznej autora *Wartości i człowieka* ma charakter hipotetyczny. Główną przesłankę dla takiego ujęcia zadania odtworzenia Elzenbergowskiej koncepcji człowieka stanowi aporetyczny charakter „systemu” Elzenberga oraz stan źródeł badawczych, bowiem wiele tekstów filozofa, do których niniejsza rozprawa się odwołuje, to szkice, notatki i referaty w formie rękopisów. Wiele z nich nie było przeznaczonych do druku. Wydaje się, że korzystanie z owych rękopisów jest metodologicznie uzasadnione, a nawet powinno się do nich odwoływać. „Inedita Elzenberga stanowią bowiem integralną i bardzo ważną część jego dorobku naukowego i muszą być uwzględnione przez badacza zmierzającego do całościowego uchwycenia myśli teoretycznej autora *Kłopotu z istnieniem*”³.

Rekonstrukcja wszak powinna odbywać się nie bez ostrożności. Ważne trudności wymienia Jan Zubelewicz.

Podczas analizy rękopisów mogą pojawić się poważne problemy chronologiczne. Niestety, w dosyć wielu przypadkach rękopis nie zawiera jednoznacznej daty powstania. Elzenberg albo nie napisał daty, albo napisana data jest niewyraźna, albo zapisany jest tylko dzień i miesiąc, ale brakuje roku. W związku z tym, dopiero na drodze pośredniej – poprzez analizę innych tekstów lub innych danych, trzeba określać przybliżoną datę albo konkretny rok, w przypadku gdy podany jest miesiąc i dzień. Ustalenie chronologii rękopisów utrudnia też pośrednio wprowadzony w latach czterdziestych nowy podział teczek spuścizny Elzenberga. [...]

Czasami okładki starych teczek dzielono na części i archiwizowano osobno, przy czym na tych przenoszonych fragmentach okładek nie ma już, dosyć często, numerów oryginalnych. Niestety, w nowym spisie nie zostały uwzględnione dokładne daty napisania tekstów. Można znaleźć jedynie jeden zapis o czasie powstania rękopisów w całej teźce. Dla przykładu w nowej teźce o numerze 4 jest 8 tekstów oraz adnotacja, że były one napisane w latach 1912–1949. To zbyt obszerny obszar czasu dla zainteresowanych myślą Elzenberga⁴.

Wśród ineditów nieprzygotowanych do druku przez Elzenberga znajdują się również teksty o charakterze osobistym, a nawet mające charakter wyznań, jak *Personalnia stoickie i „ascetyczno-moralizatorskie*”. Wydaje się, że nie ma przeszkód, aby uwzględnić tego rodzaju pisma w rekonstrukcji filozofii toruńskiego myśliciela. Należy zaznaczyć, że „stanowisko filozoficzne Elzenberga, wyrosło z jego osobistych, ukształtowanych w młodości przekonań,

³ L. Hostyński, *Układacz tablic wartości*, Lublin 1999, s. 23.

⁴ J. Zubelewicz, *Ewolucja aksjologii Elzenberga w świetle jego tekstów. Analiza filologiczno-filozoficzna*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, nr 4 (104), 2017, s. 371-372.

pozostało prawie niezmiennie do śmierci autora. Zmiany, jakie wprowadzał do swojej teorii, nie wynikały z zasadniczej zmiany poglądów, lecz były raczej wynikiem doskonalenia myśli i potrzeby nadania jej jasności logicznej⁵. Osobisty charakter konkretnych rozważań Elzenberga nie neguje ich obowiązywalności w ramach całokształtu jego filozofii. Myśl toruńskiego filozofa była żywa i dynamiczna, a jej autor stale ją rewidował, choć w Elzenbergowskim obrazie natury ludzkiej nie było radykalnych zmian. Wprawdzie szczegółowe rozwiązania zmieniały się, to ogólna tendencja myślowa pozostawała niezmienna. Można „w pracach Elzenberga znaleźć elementy trwałe, które określają swoistość myśli Elzenbergowskiej i jej oryginalność”⁶. Z tego powodu w niniejszej książce położono nacisk na odtworzenie stałych elementów Elzenbergowskiej koncepcji ascezy oraz przyjęto zasadę rekonstrukcyjną, iż powoływanie się na inedita z lat wcześniejszych jest dopuszczalne, o ile źródła z lat późniejszych jasno nie dezaktualizują tych uprzednich.

Nie oznacza to bynajmniej, że należy pomijać kwestię rozwoju jego filozoficznego namysłu nad ascezą. Te zagadnienia są poruszane we fragmentach odnoszących się do takich kluczowych wątków niniejszej rozprawy, jak: zmiana definicji ascezy, wielość odmian pesymizmu w filozofii Elzenberga i ich rozwój, opis faz refleksji dotyczącej relacji między podmiotowością i przedmiotowością, zmiany w ujmowaniu kultury czy przejście od „religii kultury” do soterycznej mistyki filozoficznej. Z uwagi na żywy charakter Elzenbergowskiego filozofowania, przyjęto regułę zwracania uwagi na kontekst, w jakim formułowano dane twierdzenie. Aby rezultaty badawcze były kontrolowalne w wysokim stopniu, stosowano liczne cytaty z tekstów toruńskiego myśliciela, zwłaszcza w przypadku ineditów. Dotyczy to głównie przywoływania *in extenso* fragmentów z niepublikowanych lub mało znanych tekstów Elzenberga, co należy traktować jako formę ich upublicznienia.

Metody stosowane w niniejszej rozprawie służą celom rekonstrukcyjnym. Metoda opisowa ma na celu uczynienie bardziej zrozumiałymi sformułowanych przez Elzenberga pojęć i twierdzeń oraz ukazanie ich różnych aspektów, aby naświetlać ich znaczenie i rolę w całokształcie filozofii autora *Kłopotu z istnieniem*. W szczególności metoda opisowa służy przedstawieniu wielowątkowości i specyfiki rozważanych przez Elzenberga zagadnień o charakterze antropologiczno-filozoficznym.

W pracy zastosowano metody analityczne: analizę pojęciową, językową i problemową. Celem analizy pojęciowej i językowej jest porządkowanie, rozwijanie i precyzowanie poruszanych zagadnień. Najważniejszą rolę odgrywają analiza problemowa i pojęciowa, które służą eksplikacji *stricte* antropologiczno-filozoficznych twierdzeń Elzenberga, oraz w y d o b y c i u antropologicznych założeń z wątków, które tematycznie nie dotyczą filozofii

⁵ L. Hostyński, *Układacz tablic...*, s. 22.

⁶ A. Nogał-Ponikiewska, *Wątki antropologiczne w filozofii Henryka Elzenberga*. Rekonstrukcja i historyczno-filozoficzna analiza porównawcza, niepublikowana praca doktorska, Warszawa 1998, s. 25. Serdecznie dziękuję Pani Profesor za udostępnienie swojej pracy.

człowieka, lecz np. etyki, epistemologii czy estetyki⁷. Analiza problemowa ma ponadto za zadanie usytuować spuściznę autora *Prób kontaktu* w nowym kontekście, co pozwoli na sformułowanie hipotez dotyczących Elzenbergowskiego ujęcia natury ludzkiej.

W jednym rozdziale zastosowano metodę fenomenologiczną. Elzenbergowską koncepcję ascezy rozważono na tle ogólnej struktury ascezy za pomocą opisu fenomenologicznego. Szczegółowe uwagi dotyczące zastosowanej metodyki fenomenologicznej i wyznaczonej dla niej roli w rozprawie znajdują się w § 4.1.1.

Monografia opiera się na tekstach Elzenberga, zarówno opublikowanych, jak i nigdy niewydanych materiałach, zgromadzonych w archiwach. Główne źródło badawcze stanowiły *Materiały Henryka Elzenberga* znajdujące się w warszawskim Archiwum PAN⁸. Na stronie Cyfrowego Archiwum Połączonych Bibliotek WFiS UW, IFiS PAN i PTF⁹ można znaleźć w zdigitalizowanej postaci większość tekstów ze spuścizny polskiego myśliciela. Znaczącym uzupełnieniem literatury podmiotu są opracowania poświęcone filozofii Elzenberga, w szczególności dotyczące jego filozofii człowieka, filozofii kultury (ze względu na jej powiązania z antropologią filozoficzną) oraz monografie o ogólniejszym charakterze, które usprawniają pracę rekonstrukcyjną dzięki całościowemu ujęciu jego refleksji filozoficznej.

Spśród opublikowanych monografii o Elzenbergu żadna nie jest poświęcona *stricte* jego antropologii filozoficznej. Takie wątki są poruszane głównie na pograniczu

⁷ To oznacza, że nie można postawić znaku równości między „antropologią filozoficzną Elzenberga” a „filozofią Elzenberga”. Autor *Wartości i człowieka* był przede wszystkim aksjologiem, ale jego aksjologia, a zwłaszcza etyka, presuponuje wiele tez dotyczących istoty człowieka i jego natury.

⁸ Odwołania do Materiałów Henryka Elzenberga z Archiwum PAN w Warszawie (numer sygnatury ogólnej: III-181) będą podawane w postaci skróconego zapisu „MHE”, bez podawania ogólnej sygnatury zbiorów Elzenbergowskich. Tytuły tekstów, z których pochodzą cytowane fragmenty, wchodzi w skład obecnego inwentarza spuścizny rękopiśmiennej Henryka Elzenberga. Po skrótcu „MHE” będzie wskazany aktualny numer teczki w zbiorach, numer karty, na której znajduje się cytowany fragment, a następnie strona *recto* lub *verso* oznaczonej karty (zapisywano odpowiednio: *r.* lub *v.*). Stronę *recto* w rękopisie stanowi zawsze ta strona, na której znajduje się oznaczenie numeru karty. Jeżeli cytowana wypowiedź zaczyna się na stronie *recto*, a kończy się na stronie *verso* tej samej karty, stosowany będzie zapis w rodzaju „k. 4 *r.-v.*”. Jeżeli cytowana wypowiedź zaczyna się na stronie *verso* jednej karty, a kończy się na stronie *recto* karty następnej, będzie to zapisywane w postaci: „k. 4 *v.* – 5 *r.*”. Analogiczne zasady zapisu zastosowano wobec wspomnień Mieczysława Wallisa o Henryku Elzenbergu. Cytaty z ineditów Elzenberga zachowują oryginalną ortografię, interpunkcję, składnię i gramatykę, która z dzisiejszego punktu widzenia niekiedy jest archaiczna. Jedyne zmiany jakich dokonano w cytowanych fragmentach polegają na tym, że: 1) jeżeli w tekście wyraz jest wyróżniony kursywą lub podkreśleniem, w niniejszej rozprawie stosowane jest rozstrzelenie; 2) kursywą zapisywano wyrazy obcojęzyczne także wtedy, gdy wyraz w tekście cytowanym nie był zapisany kursywą; 3) wszystkie wyrażenia, które Elzenberg stosował w rękopisach w postaci skróconej, a których znaczenie w danym kontekście jest oczywiste (np. „kt.” znaczące „które”), są rozwijane. Wszelkie rozstrzelenia dodane do tekstów Elzenberga przez autora niniejszej rozprawy będą zaznaczone w przypisie wraz z adnotacją „roz. A. P?”, natomiast dopiski będą zaznaczone w tekście głównym w nawiasach kwadratowych z adnotacją „dop. A. P?”.

⁹ Zob.: <https://archiwum.polaczonebiblioteki.uw.edu.pl> [dostęp: 25 VII 2021].

Praca dr. Antoniego Płoszczyńca jest pogłębionym studium antropologii filozoficznej Henryka Elzenberga ze szczególnym uwzględnieniem jego koncepcji ascezy. Autor książki rekonstruuje fundamentalne założenia filozofii człowieka autora *Kłopotu z istnieniem* i stawia tezę, że główną rolę w Elzenbergowskim ujęciu istoty ludzkiej odgrywa koncepcja ascezy, czyli systematycznego, celowego przewycięzania w sobie skłonności natury ludzkiej. Monografia w dużym stopniu odwołuje się do niewydanych tekstów ze spuścizny wybitnego polskiego aksjologa oraz dostarcza całościowego obrazu jego filozofii. Warto ją polecić zarówno Czytelnikom znającym myśl Elzenberga, jak i tym, którzy jeszcze się nie spotkali z jego dorobkiem.

Antoni Płoszczyńiec (ur. 1990) – dr filozofii, adiunkt w Katedrze Etyki Ogólnej IFiS na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Zajmuje się aksjologią, antropologią filozoficzną, etyką, ontologią i filozofią kultury. Autor artykułów publikowanych w czasopiśmie naukowych oraz almanachach (m.in. *Zarys fenomenologicznej analizy tęsknoty*; *Czy sens życia jest tym samym, co cel życia? Rozważania aksjologiczne*; *O pożytkach i szkodliwości historii filozofii dla życia*; *Wielość ocen a obiektywizm aksjologiczny*).



<https://akademicka.pl>

